

AZ OLASZ MINT ZÖNGÉSSÉGI HASONULÁST NÉLKÜLÖZŐ ZÖNGENYELV

Huszthy Bálint

Bevezetés

A világ nyelvei szerkezetükben számos egyezést mutatnak egymással, melyek közül az összes nyelvben egyaránt előforduló elemeket – mint amilyen a magánhangzó, a szótő vagy az állítmány – a nyelvészetben *univerzálénak* nevezik. Ha bizonyos nyelvek között valamennyi nyelvi szinten megállapíthatók rendszeres megfelelések, rokonságot szokás közöttük feltételezni. Pontosabb megfelelések esetén közelebbi rokonságot, mint a holland és a német között, homályos egyezések esetén távolit, mint az orosz és a perzsa között.

Akadnak azonban olyan esetek is (bár az előzőknél jóval kisebb számban), mikor egy nyelv szembevető szerkezeti különbségeket mutat más nyelvekhez képest. Ha a különbözőség valamennyi nyelvi szinten fennáll, jobb megoldás híján a nyelvet rokonalannak vagy bizonyos szempontok szerint izoláltnak szokás tekinteni, mint például a baszkot, a japánt vagy a koreait. A nyelvi különbségnek enyhébb fokozatai is előfordulnak, melyek esetén egy-egy nyelv más nyelvekkel tapasztalható rendszeres megfelelések ellenére is jellemzően egyéni szerkezeti tulajdonságokkal bír, mint például a görög, az albán vagy a magyar.

Az efféle nyelvi különbség különleges példányai azok a nyelvek, melyek rokonsági besorolása teljesen egyértelmű – esetleg családjuk eminens példányai, mint például az olasz az újlatin nyelveké –, mégis valamilyen jelentős szerkezeti különbséget mutatnak összes többi rokonukhoz képest, mint az olasz az újlatin nyelvekhez képest.

Az olasz minden bizonnyal az egyik legnagyobb ilyesfajta „különc nyelv”, ugyanis anyanyelvként csaknem 64 millióan beszélik.¹ Különbsége több nyelvi szinten is megmutatkozik,² de elsősorban a hangtan, azon belül is a *laringális fonológia* tekintetében: úgy tűnik ugyanis, hogy az olasz az egyetlen olyan *zöngésségi oppozícióval* bíró nyelv, melyben *szomszédos zörejhangok* nem kényszerülnek megosztani egymással zöngésségi értéküket, vagyis az egyetlen *zöngenyelv*, amely nélkülözi a *zöngésségi hasonulást*.

¹ Vö. <http://www.ethnologue.com/language/ita/>.

² Például az újlatin nyelvek között is egyedi, rendkívüli dialektális változatossága terén.

Ennek a cikknek az alapvető célja a címben megfogalmazott fonológiai ellentmondás kifejtése és igazolása; a cím így egyben a tanulmány kiinduló hipotézise is. A cikk két fejezetre oszlik: az elsőben azt a feltevést igyekszem igazolni, hogy az olasz a zöngenyelvek közé tartozik; a másodikban pedig amellet érvelek, hogy ennek ellenére nem működik benne a zöngenyelvek egyik alapvető fonológiai ismérve, a zöngésségi hasonulás. A harmadik fejezet valójában a befejezés, amelyben jelzésszerű utalás történik a bemutatott jelenségkör lehetséges magyarázataira. Ebben a tanulmányban ugyanakkor elemzésekre nem térek ki, azokat későbbi munkák (úgy mint például a doktori disszertációm) számára tartogatom, míg ez a cikk hivatkozási alapul szolgál kutatásom kiinduló hipotéziséhez.

1. Az olasz mint zöngenyelv

Jelen tanulmány címe tehát voltaképpen egy hangzatos önellentmondás. A nyelvtudomány mai állása szerint minden *zöngenyelv*ben (azaz olyan nyelvben, melyben zöngés és zöngétlen zörejhangok között fonológiai szembenállás mutatható ki) van *regresszív zöngésségi hasonulás* (továbbiakban ZH), vagyis a szomszédos zörejhangok jobbról balra megosztják (pozitív vagy negatív) zöngésségi értéküket, mint a magyar *sz[ɛ̃t]alan* vagy *sz[ɛ̃d]olgozat* szavakban.³ Többek között épp a ZH az egyik érv amellet, hogy a zöngenyelveket érdemes elkülöníteni a nem zöngenyelvektől.

Vannak ugyanis nyelvek, melyekben nincs ZH, ám ezekben jobbra valódi zöngésképzés sincs, ugyanis a *laringális* (azaz gégeműködés szerinti) fonológiai ellentét nem zöngés és zöngétlen, hanem *aspirált* (vagyis hehezett) és *aspirálatlan* zörejhangok között áll fenn: ezeknek a nyelveknek így *aspiráló nyelv* a kategóriacímkeje. A laringális fonológia természetével foglalkozó elméleti keretokről (az iménti állítások meghivatkozásával) a következő pontban számolok be. A tanulmány első részében annak az egyébként általánosan elfogadott feltevésnek az igazolására fogok törekedni, hogy az olasz a zöngenyelvek, és nem az aspiráló nyelvek körébe tartozik.

Fontosnak tartom leszögezni, hogy ebben a tanulmányban elsősorban fonológiai, és nem fonetikai oldalról közelítem meg a zöngésséget érintő hangtani folyamatokat (ebben is a *laringális realizmust* követve). Fonetikai szempontból a zöngésség köztudottan nem bináris kategória (vö. Bárkányi 2014), míg a ZH-nak olyan nyelvekben is kimutatható bizonyos fokú hiánya, melyekben fonológiai szempontból egyébként kötelező a jelenléte (így bárme-

³ Az IPA szabályzatának megfelelően a mássalhangzó felett vagy alatt elhelyezett ◌̃ jel a szegmentum zöngétlenségét, míg a ◌̣ a szegmentum zöngésségét fejezi ki. (vö. <http://www.internationalphoneticalphabet.org/ipa-charts/diacritics/>).

lyik zöngenyelvben). Cikkemben ugyanakkor amellet szeretnék érvelni, hogy a ZH hiánya az olaszban nem pusztán egy fonetikai tény, hanem fonológiai jelentősége van, és épp ez teszi egyedülállóvá az olasz esetét.

1.1. A laringális realizmustól a laringális relativizmusig

Honeybone (2005) nevezi először *laringális realizmusnak* azt az elméletet, amely fonológiai alapokra helyez egy réges-régi hangtani megfigyelést, miszerint a germán nyelvekben jobbra hehezettén ejtődnek a zöngétlen mássalhangzók. Az elnevezéshez Iverson és Salmons (1995, 1999, 2003) munkái adják az ötletet, akik először tulajdonítanak fonológiai szerepet a germán zörejhangok hehezettségének.

A laringális realizmus azzal a hagyományosnak tekinthető fonológiaelméleti alapvetéssel szegül szembe, hogy a világ nyelveiben a zörejhangok között zöngés–zöngétlen oppozíció áll fenn (vö. többek között Wetzels–Mascaró 2001). Elnevezéséhez híven ez az elméleti keret realistábban (azaz a fonetikai megvalósuláshoz közelebbi viszonyban) igyekszik megközelíteni a zörejhangok közötti fonációs ellentétet, mégpedig a germán nyelvek példájából kiindulva.

A laringális realizmus alapfeltevése szerint a germán nyelvek fonológiájában nem a [zöngés] jegy jut jelöltségi szerephez, hanem az [aspirált] jegy.⁴ Ezeknek a nyelveknek a mélyszerkezetében az elmélet minden zörejhangot alapvetően zöngétlennek feltételez, melyek spontán zöngésüléssel mehetnek keresztül *interszonoráns* környezetben, vagyis önálló zöngével bíró elemek (mint magánhangzók és zengőhangok) között. Ez a fajta zöngésülés ugyanakkor fonetikai, és nem fonológiai természetű, és nincs is fonológiai következménye, ellentétben az aspirációval.

Iverson és Salmons (1995, 1999, 2003, 2008) javaslatai számos fonológust hoztak lázba, akik egymás munkáira támaszkodva többé-kevésbé kidolgozták a laringális realizmus elméleti keretét (Honeybone 2002, 2005, 2008, 2012; Jessen–Ringen 2002; Ringen–Helgason 2004, 2008; Beckman–Jessen–Ringen 2009, 2013; Balogné Bérces–Huber 2010a, 2010b; Iosad 2012). Eszerint a kétirányú laringális oppozícióval bíró nyelvek alapvetően két csoportra oszthatók: a *zöngenyelvek* és az *aspiráló nyelvek* csoportjára. Ez a megkülönböztetés voltaképpen az aspiráló nyelvek nagy átlagból való kiemelése okán volt fontos az elmélet számára, hiszen fonológiai szempontból korábban minden két akadályhangsort szembeállító nyelv „zöngenyelvnek” számított, még ha nem is illették ezzel az elnevezéssel.

⁴ Az [aspirált] jegy kifejezés az angol [spread glottis] átértelmezése ebben a cikkben.

Következésképpen a laringális realizmus elsősorban a kiindulási állapot jelentő aspiráló nyelvek szempontjából lett alaposan kidolgozva. Ebbe a csoportba tartoznak többek között a germán és a sino-tibeti nyelvek, melyek általános jellemzője az önálló zöngével rendelkező zörejhangok (mint /b, d, g/) és a ZH hiánya. Például az angol *goal* 'gól' és *coal* 'szén' szavak első mássalhangzója megnyilatkozás elején egyaránt zöngétlen /k/-nak hangzik, ám utóbbi hehezett (azaz elnyújtott felpattanás utáni zörejjel felruházott) [k^h]. További példaként a *matchbox* főnév angolul zöngétlen mássalhangzók kapcsolatát tartalmazza: [ˈmætʃbɒks], ellentétben a szó zöngenyelvekben meghonosodott változatával, melyekben a /b/ zöngésen ejtődik, és így magához hasonítja az előtte álló zörejhangot is, mint a magyar [ˈmɛdʒboks] szóban (vö. Balogné Bérces–Huber 2010a: 60–61). A zöngenyelvekben ugyanis – mint amilyen a magyar, valamint a szláv és az újlatin nyelvek – minden mássalhangzó rendelkezhet önálló zöngével, és egymást követő zörejhangok között ZH jön létre, vagyis a mássalhangzók jobbról balra megosztják zöngésségi értéküket. A ZH iránya alapvetően regresszív, vagyis hátrafelé ható, mint például a (lengy.) *liczba* [ˈlʲidʒba] 'szám' és *zabka* [ˈzɔpka] 'béka' szavakban (vö. Cyran 2016).⁵

Leegyszerűsítve a laringális realizmus tanulságait, az Európában beszélt nyelveknek két csoportja van: az egyikben a zörejhangok aktív zöngével rendelkeznek (például szláv és újlatin nyelvek), a másikban nem (például germán és kelta nyelvek). Mindazonáltal valószínűleg nem létezik olyan nyelvek közötti általánosításra berendezkedett fonológiaelméleti irányzat, amely stabil lábakon állna, hiszen nyelvek között általánosítani csak elnagyoltan lehet. Ugyanakkor a fonológiának épp az a célja, hogy olyan kategorikus különbségeket tételezzon fel nyelvek között, melyek a tudvalevőleg fokozatos, kategóriák közötti kontinuumszerű átmenetekkel dolgozó fonetika számára értelmezhetetlenek.

A laringális realizmus fonológiai általánosításait számos fonetikai probléma nehezíti, ugyanis konkrét nyelvi adatok hajlamosak ellentmondani az aspiráló és a zöngenyelvek éles megkülönböztetésének. Akadnak nyelvek, melyek látszólag a két csoport határmezsgyéjén billegnek, mint például a svéd, mely Ringen és Helgason (2004, 2008) szerint aspiráló nyelv létére a ZH-hoz hasonló adatokat mutat; vagy a skót angol, illetve a holland, melyek germán létükre zöngenyelveknek tűnnek (Honeybone 2005; Iverson–Salmons 2008;

⁵ A germán nyelvekre általában jellemzőnek tartott *progresszív* (azaz előre ható) zöngésségi hasonulás (mint az angol *do*[gz] 'kutyák' és *e*[gz]am 'vizsga' szavakban) a laringális realizmus keretében igazából nem is ZH, hanem leníció eredménye (vö. Honeybone 2002, 2005).

van der Hulst 2015). A szerzők többnyire kontaktushatást sejtene az események háttérében (vö. Balogné Bérces–Huber 2010a, 2010b).

Másfelől a laringális realizmus alapvetően fonológiai, és nem fonetikai irányzat (még ha jelentékeny fonetikai alapokra is épül), így nem minden fonetikai különbségnek tulajdonít fonológiai jelentőséget (vö. Cyran 2014). Cyran (2011, 2014, 2016) az iméntiekhez hasonló laringális viselkedésbeli „devianciát” mutat ki a lengyel nyelv két változata (északkeleti és délnyugati) között: az egyikben fonológiai természetű, a másikban csupán spontán és passzív zöngésülést feltételez. Utóbbi – az általa *Krakkó–Poznań-lengyelnek* hívott változat – minden zöngés szegmentum előtt hajlamos lehet a zöngésítésre (legyen az zörejhang, zengőhang vagy magánhangzó), ám ennek a szerző nem tulajdonít fonológiai jelentőséget.⁶ Konklúzióképpen pedig a laringális realizmus elnevezést saját rendhagyó példáiból kifolyólag *laringális relativizmusra* módosítja.⁷

Mindazonáltal, mivel a laringális realizmus elsősorban az aspiráló nyelvek szempontjából lett kidolgozva, általában épp a zöngenyelvek azok, melyek problémát jelenthetnek az elmélet számára. Az egyik legnagyobb ilyen jellegű probléma pedig épp a latinnal tán egyik legközelebbi viszonyban álló újlatin nyelvvel, az olasszal kapcsolatban merül fel, ami jelen tanulmány apropóját is adja.

1.2. Az olasz a zöngenyelvek között

A laringális realizmus hívei között általános egyetértés van abban, hogy a szláv és az újlatin nyelvek zöngenyelvek (vö. Honeybone 2005; Iverson–Salmons 2011; Cyran 2014 stb.). Ám mivel a kutatási láz elsősorban az aspiráló nyelvekkel kapcsolatban rohanta meg az érintetteket, a zöngenyelvekkel kevésbé foglalkoztak részletesen; már csak azért is, mert ezeknek a nyelveknek a laringális működéséről rengetegen számoltak be korábban, más elméleti keretek között (vö. Ladefoged 1973; Westbury–Keating 1986; van Rooy–Wissing 2001; Wetzels–Mascaró 2001).

A zöngenyelvek fő fonológiai ismérvei, hogy a zörejhangok önálló zöngéértékkel rendelkezhetnek, zöngésségi oppozícióban állnak és ZH-ban vesznek részt; valamint az aspirációnak (amely fonetikailag kisebb-nagyobb mértékben minden nyelvre jellemző lehet) nincs fonológiai szerepe. A zöngenyelve-

⁶ A magyar nyelvnek is vannak hasonló laringális viselkedésű változatai, például egyes Zala megyei nyelvjárások, melyekben a zengőhangok, a /v/ és a magánhangzók is okozhatnak zöngésülést, például: *bi[dz]i[ɟ]li*, *megi[ʒ]mer*, *jó ɛ[d]vágyat!*, stb. (Saját gyűjtés alapján.)

⁷ Ebben a tanulmányban ettől függetlenül laringális realizmusnak fogom hívni ezt az elméletet.

ket és az aspiráló nyelveket számos fonetikai tényező is megkülönbözteti, melyek javarészt a zörejhangok zöngékezdési idejéhez (továbbiakban VOT)⁸ köthetők. Zöngenyelvekben a zöngés zörejhangokat korai zöngékezdés, míg a zöngétleneket rövid VOT-szakasz jellemzi (vö. Cyran 2011; Iverson–Salmons 2011). Az ebben a bekezdésben felsorolt laringális tulajdonságok eddigi tudásunk szerint csakugyan mind jellemzők a szláv és az újlatin nyelvekre. Egy újabb keletű kutatás azonban nemrég azzal állt elő, hogy az olasz nyelvben és dialektusaiban nincs regresszív zöngésségi hasonulás (Huszthy 2016a, 2016b).

A latin nyelvben bizonyára volt zöngésségi oppozíció és ZH, amiről többek között ókori és kora középkori feliratok árulkodnak, melyekben a [p, t, k] hangok helyén <b, d, g> betűk szerepelnek, és fordítva (vö. Cser 2016). Az újlatin nyelvek is a latin feltételezett viselkedéséhez hasonló mintát követnek szinkroniában. Akusztikailag megnyilatkozás elején a zöngés zörejhangok hosszú zöngékezdést mutatnak, többnyire minden környezetben zöngésségi oppozícióban állnak (néhány újlatin nyelvben fordul csak elő szóvégi zöngétlenedés, például a katalánban), valamint ZH-ban vesznek részt. A ZH szimmetrikus, vagyis zöngés–zöngétlen (D+T → TT)⁹ és zöngétlen–zöngés (T+D → DD) sorrendben is végbemegy.¹⁰ Jó néhány újlatin nyelv ugyan korlátozza a zörejhangok kódában való megjelenését, ám a ZH működése jövevényszavakon is jól tesztelhető; példaként a D+T kapcsolatra: (ang., ném.) *vo[ɸk^h]a* ↔ (fr., rom., port.) *vo[tk]a*, (sp., kat.) *vo[θk]a*; valamint a T+D kapcsolatra: (ang., ném.) *foo[tɸ]all* ↔ (fr., rom., port.) *foo[db]all*, (sp., kat.) *fú[ðb]ol*.¹¹

Olasz beszélők ellenben jellemzően magánhangzó-betoldással kerülnek el a zörejhangok kódában való megjelenését, például: *foot[ə]ball*, *vod[ə]ka*. Előfordul azonban, hogy nem toldanak be magánhangzót, és ilyenkor a ZH sem jelenik meg a kiejtésükben: úgy tűnik, hogy fonetikailag képesek arra a fonológiai képtelenségre, hogy szorosan egymás mellett ejtsenek egy teljesen zöngétlen és egy teljesen zöngés zörejhangot: *foo[tɸ]all*, *vo[dk]a*; erről az eshetőségről a tanulmány 2. pontjában számolok be részletesen.¹²

⁸ Az angol „voice onset time” kifejezés rövidítése, melyet a magyar nyelvű szakirodalom is VOT-ként emleget.

⁹ A D itt zöngés zörejhangot, a T pedig zöngétlen zörejhangot jelent.

¹⁰ A latinban a ZH ellenben aszimmetrikus volt, csak a TT-típus volt jellemző (Cser 2016).

¹¹ A *vodka* és a *football* szavak mássalhangzócsoportjaiban más zöngenyelvekben is ZH megy végbe, így például a szláv nyelveken, valamint magyarul: *vo[tk]a*, *fú[db]all*.

1.3. Az olasz zörejhangok jellemzői

Az olasz köznyelv hangkészletében 14 fonéma értékű zörejhang szerepel: hat zárhang /p, t, k; b, d, g/, négy réshang /f, v; s, ʃ¹³ és négy affrikáta /ts, tʃ; dz, dʒ/. Nyelvjárásokban és a regionális köznyelvi változatokban ezeken kívül (illetve ezek kombinatorikus variánsaiként) feltűnnek még palatális zárhangok [c, ɟ] (közép- és délolasz területeken) és retroflexek [t̪, d̪] (főként Szicíliában); valamint bilabiális, interdentális, veláris és glottális réshangok [ɸ, β; θ, ð; x, ɣ; h, ħ] (elsősorban Toszkánában); (vö. Bertinetto–Loporcaro 2005; Marotta 2008; Krämer 2009).

Ahogy az előző pontban említettem, az olasz nyelvben és dialektusaiban a zörejhangok zöngésség szerinti oppozícióban állnak, vagyis a [zöngés] jegy disztinktív szerepű, mind szó elején, mind szó közepén, például: (ol.) [p]aia 'párok' ↔ [b]aia 'öböl', [tɔ] 'nesze!' ↔ [dɔ] 'ad, E/1', por[k]o 'disznó' ↔ por[g]o 'átnyújt, E/1', stb. Zörejhangok szó végén való megjelenését tiltja az olasz fonotaktika (vö. Bertinetto–Loporcaro 2005; Krämer 2009), ilyen esetben jövevénytiszavakban általában magánhangzó-betoldás történik, például: *beefsteak* → (ol.) *bistecca*; *pamphlet* → (ol.) *panfleto*; *flirt* → (ol.) ['flɛrtə]; *handicap* → (ol.) [endi'kappə]; stb. (vö. Domokos 2001).

Fonetikai szempontból a megnyilatkozás eleji és a nem interszonoráns környezetben megjelenő zörejhangok is teljes zöngéértékkel rendelkeznek az olaszban, amit az 1. ábrán egy Praattal (Boersma–Weenink 2016) készült hangszíneképen szemléltetnek.

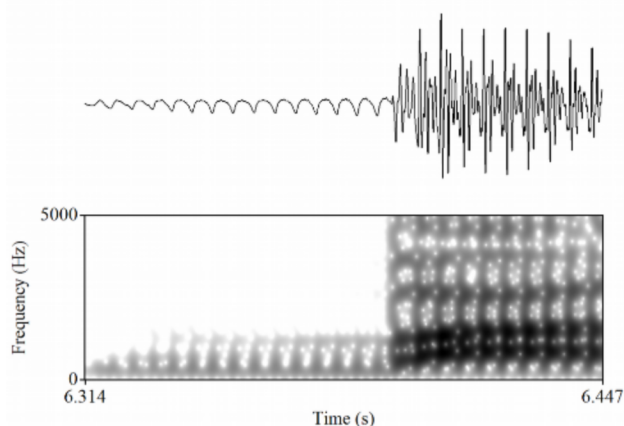
A tanulmány hátralévő részében saját adatgyűjtésemből fogok példákat hozni. Mindenképpen szót kell ejtenem röviden tanulmányom korpuszáról; ugyanakkor terjedelmi megfontolásokból – valamint tekintve, hogy elsősorban fonológiai érdekelttségű tanulmányról van szó – az adatgyűjtés körülményeiről és a módszertani jellemzőkről itt nem számolok be részletesen (az erre vonatkozó teljes ismertetés a még készülő doktori disszertációmban lesz olvasható).

A korpuszom stúdiófelvételekből áll, melyeket több lépésben készítettem, eddig összesen tizenöt olasz anyanyelvű adatközlővel, az MTA Nyelvtudományi Intézetében és a Pisai Scuola Normale Superiore fonetikai műhelyében. Az adatközlők Olaszország különböző részeiről származnak, ami a dialektális

¹² Megjegyzendő, hogy fonetikai szempontból olykor valamennyi említett zöngenyelvben megfigyelhető részleges hasonulás vagy a ZH esetleges hiánya (főleg a portugál adatokban), ám az olasz kategorikus fonológiai különbséget mutat a többi zöngenyelvhez képest, amennyiben a ZH teljes egészében hiányzik az adatokból.

¹³ A zöngés szibilánsok [z, ʒ] valamennyi dialektális területen kiegészítő eloszlásban állnak a zöngétlenekkel /s, ʃ/ (vö. Krämer 2009).

akcentusok összevetése miatt is hasznos (főleg azért, mert a ZH viselkedésében nem tapasztalhatók dialektális eltérések).¹⁴ Fejenként nagyjából félóra hanganyag készült velük, melynek során tizenkilenc rövid olasz szöveget kellett ötször elismételniük, a szövegek különböző laringális változókkal felszerelt célszavakat tartalmaztak (többnyire jövevényszavakat és idegen tulajdonneveket; elsősorban a ZH két irányára és a szóvégi zöngétlenedésre fókuszálva).

1. ábra: A *ba* [ba] hangsor olasz ejtémódja szó elején

A hangszíneképen jól látható, hogy a megnyilatkozás elején szereplő [b] hangot az adatközlő zöngenyelvhez méltón, teljesen zöngésen ejti. A beszélő délolasz származására utal a [b] megnyújtása (26 éves pugliai, női adatközlőről van szó), ugyanis a zöngés bilabiális zárhang minden környezetben (így mondat elején is) hosszan ejtődik valamennyi délolasz nyelvjárási régióban. Ezt a [b] hangot a közép- és északolasz beszélők is hasonlóan zöngésen ejtették, csak éppenséggel rövidebben.

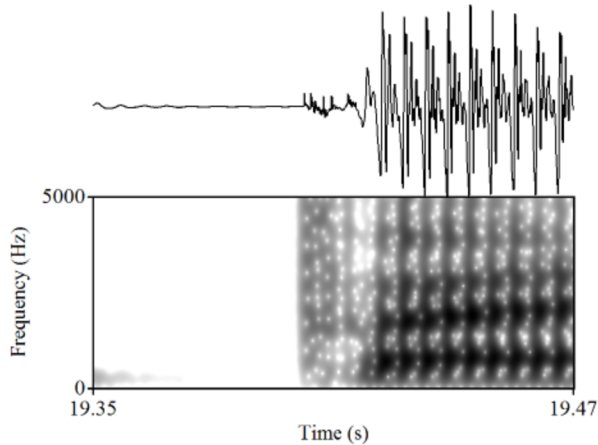
A pozitív zöngéértéket (miszerint a hangszalagok a mássalhangzó zárszakasza idején is rezgésben vannak) a spektrogramon az alsó szürke sáv, valamint a kirajzolódó hanghullámok jelölik. Zöngétlen zárhangok esetén ellenben hanghullámok nem láthatók, és elszíneződés sem jelenik meg a spektrogramon: éppen ezek a fonetikai jellemzői az aspiráló nyelvekben a szóeleji /b, d, g/ hangoknak (vö. Iverson–Salmons 1995, 1999).

¹⁴ Az adatközlők származási helyei tartományok szerint (északról dél felé haladva): Trentino-Alto Adige, Veneto, Emilia-Romagna, Szardínia, Lazio, Campania, Puglia, Calabria.

Az olasz adatközlők által kiejtett valamennyi zöngés zárhang az 1. ábrához hasonló akusztikus megjelenést mutat: vagyis önálló zöngével rendelkező zörejhangokról van szó. Mindez a zöngenyelvek legfontosabb fonetikai jellemzője (ami fonológiai szempontból magával vonja a zöngésségi oppozíciót és az aktív zöngét, vagyis a ZH-ban való részvételt), tehát ebből a megközelítésből az olasz mindenképpen zöngenyelvnek, és nem aspiráló nyelvnek mondható.

A zöngétlen zárhangok /p, t, k/ ejtését illetően azonban újabb furcsaságot mutat az olasz hangtan, ezek a mássalhangzók ugyanis többnyire enyhén aspiráltak jelennek meg a hangszíneképeken, vö. a 2. ábrán szereplő hangszíneképet (az adatközlő egy húszéves lány Emilia-Romagnából).

2. ábra: A *pa* [pa] hangsor olasz ejtémódja

A 2. ábrán szereplő hangszíneképen (amely a *panini* 'szendvicsek' szó elejét mutatja, és egy példamondatból lett kivágva) egy enyhén aspirált zöngétlen [p] tűnik fel. Az aspirációra a VOT szakasz viszonylagos megnyúlásából lehet következtetni, amelyet a felpattanáskor megjelenő aszimmetrikus hullámok jeleznek, valamint a halványszürke függőleges sáv a spektrogramon. Ez a 19 milliszekundumos VOT átlagosan ugyan jóval rövidebb az aspirációs nyelvekben jellemzően megjelenő aspirációnál (a német zöngétlen zörejhangokat például 50 ms körüli VOT szakasz jellemzi, vö. Jessen–Ringgen 2002), ám csaknem duplája a zöngenyelvekben mért adatoknak (ahol a [p] átlagos VOT szakasza kevesebb mint 10 ms, vö. Beckman–Jessen–Ringgen 2013).

Korábban Stevens–Hajek (2010) is számot adtak arról, hogy az olasz nyelv valamennyi területi ejtésmódjára jellemző a zöngétlen zárhangok enyhe aspirálása. Ám azt is felmérték, hogy ezt a viszonylag csekély mértékű aspirációt a beszélők nem érzékelik, kivéve a calabriai olasz változatokban (a calabriai dialektusokban és az ott beszélt regionális olasz köznyelvben ugyanis jóval nagyobb az aspiráció mértéke a többi olasz változathoz képest).

Az adatokban tapasztalt enyhe aspiráció ellenére továbbra is azt állítom, hogy az olasz zöngenyelv. Az aspirációnak eszerint nem tulajdonítok fonológiai jelentőséget, és azt állítom, hogy az olasz laringális oppozícióban a [zöngé] jegy jut jelöltségi szerephez, nem pedig az [aspirált]. Az aspiráció tehát a zöngétlen zárhangok fonetikai kísérőeleme lehet az olaszban, amely ugyanakkor nem következetes az adatokban, és átlagosan kisebb mértékű az aspirációs nyelvekben következetesen megjelenő aspirációnál: mindez azért lehetséges, mert ez a tulajdonság fonológiailag irreleváns az olaszban.

Az ebben a pontban elhangzottak (a zöngés zörejhangeket tekintve teljes mértékben, a zöngétlenek esetében nagyjából) beleillenek a laringális realizmus zöngenyelvekről alkotott elképzelésébe, amiért is az olaszt a zöngenyelvek közé sorolom (erre a kérdésre ugyanakkor a tanulmány 3.1. pontjában még visszatérek). Ezek után nincs más hátra, mint megpróbálni magyarázatot találni erre a kérdésre: mégis hogyan hiányozhat az olaszból a zöngésségi hasonulás?

2. A zöngésségi hasonulás hiánya az olaszban

Az olasz hangtannal foglalkozó szakirodalom egyáltalán nem említi olyasmit, hogy az olaszban vagy dialektusaiban ne lenne ZH. Azt viszont említi, hogy a ZH az olaszban csak az /s/ fonémára korlátozódik, és zengőhangok is kiváltják, például: *pa[s]ta* 'tészta', *[s]paro* 'lövés', de: *[z]degno* 'méltatlan', *[z]barra* 'sorompó', *[z]guardo* 'tekintet', *[z]vuotare* 'kiürít'; *[z]nob* 'sznob', *tra[z]loco* 'elköltözés', *a[z]ma* 'asztma', stb. Abban az igen ritka helyzetben pedig, mikor az /s/ szóhatáron találkozna zöngés mássalhangzóval, a ZH nem működik, például: *autobu[s] bianco* 'fehér busz' (vö. Nespör 1993; Bertinotto–Loporcaro 2005; Krämer 2003, 2005, 2009; Baroni 2014).

Ez fonológiailag mindenképpen gyanús. A ZH /s/-re korlátozódása egy részről ugyan érthető, mert az olasz nyelv natív szókincsében az egyetlen lehetséges zörejhangkapcsolat az /sC/.¹⁵ Másrésztől azonban nem érthető, mert az /s/ zöngésülése az olaszban olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek általában nem jellemzők a többi zöngenyelvből ismert ZH-ra. A regresszív

¹⁵ Az /sC/-n kívül minden egyéb mássalhangzócsoporthoz egyszerűsödött az olasz nyelv történetében, hely szerinti hasonulás vagy törülés által, például: (lat.) *abstract(us)* → (ol.) *astratto*.

zöngésségi hasonulás ugyanis posztexikális folyamat, minden környezetben automatikusan végbemegy, így a szóhatár nem képezhet számára kivételt, mint az olaszban. A zengőhangok előtti zöngésülés is eltér a megszokott mintától (bár erre van példa más zöngenyelvekből is, például a spanyolból, a katalánból és a portugálból, valamint egyes szláv nyelvekből is), hiszen a zengőhangok a [zöngés] jegy szempontjából nincsenek specifikálva, így fonológiai nem lehetnek a ZH aktív előidézői, csak fonetikailag (vö. Bárkányi 2014; Cyran 2014).

Emellett vannak az olaszban olyan jövevényszavak és *kultizmusok* (azaz újonnan használatba került latin vagy görög eredetre visszatekintő szavak), melyek tartalmazznak más zörejhangkapcsolatokat, ám ezek kiejtésében az olaszok nem alkalmazzák ZH-t, például: *a[bs]ide* 'apszis', *a[fg]ano* 'afgán', *su[bk]ultura* 'szubkultúra', *eczema* [ek'dzɛ:ma] 'ekcéma', stb.

Elképzelhető, hogy a ZH csak a szibilánsok előjoga az olaszban, hiszen a szibilánsok más tekintetben is hajlamosak a deviáns viselkedésre (vö. Bertinetto–Loporcaro 2005; Huszthy 2016a), de ebben a történetben túl sok a bizarr rendellenesség ahhoz, hogy alapos körüljárás nélkül elfogadhassuk; erre tesztek kísérletet a tanulmány második felében. Javaslatom szerint az /s/ más-salhangzó előtti zöngésülése az olasz fonológiában igazából nem is ZH, hanem leníció eredménye, vagyis interszonoráns környezetben minden szibiláns zöngésülhet az olaszban. Ezzel az olasz nyelv és dialektusai a zöngenyelvek egy olyan csoportját képezik, melyben nem kötelező a ZH.

2.1. Adatok a ZH hiányára

Az itt következő adatok alapján úgy tűnik, az olasz egy olyan különleges nyelv, amelyben fonetikailag lehetséges a különböző zöngésségi értékű zörejhangok szoros egymás melletti megjelenése. Később amellet fogok érvelni, hogy ez azonban fonológiai lehetetlen, amivel a beszélők tudat alatt tisztában is vannak, ugyanis minden lehetséges módszerrel igyekeznek elkerülni a különböző zöngésségű zörejhangok egymás mellé kerülését. Ez alól kivétel a ZH, amely úgy tűnik, nem szerepel a fonológiai készletükben.

A ZH viselkedését elsősorban jövevényszavakon vizsgálom, ám a jövevényszavak nem árulnak el kevesebbet egy nyelv szinkrón fonológiájáról, mint az anyanyelvi szókincs szavai, ugyanis produktivitásukat elvesztett, lexicizálódott műveletek nem mennek végbe rajtuk, amelyek ellenben a natív szókincsbe hajlamosak beleragadni. Tehát «bizonyos értelemben „vegytisztabb” formában tanulmányozható egy nyelv valóban produktív fonológiája a

jövevénytiszavakon, mint a szókincs sokféle zárvánnyal, szabálytalansággal terhelt régebbi rétegeiben» (Siptár 1994: 187).

Az adatközlőkkel elisméltetett olasz szövegekben 60 olyan mássalhangzócsoportot tartalmazó célszót (jövevénytiszót és idegen tulajdonnevet) helyeztem el, melyekben hagyományos zöngenyelvekben ZH-nak kell lejátszódnia. A korpusz felvételei között ugyanakkor elvéve található csak olyan esetek, mikor az olaszok valóban ZH-t alkalmaznak, ezek nagy része pedig /sC/ csoporthoz kötődik. Azonban az /sC/ kapcsolatok között is számos olyan akad felvételeken, amelyből hiányzik a ZH.

1. táblázat: A ZH hiánya tíz kiragadott célszóban

		Célszó	Leggyakoribb ejtismódok
a.	D + T	<i>vodka</i>	[ˈvɔːdka], [ˈvɔːdəka]
b.		<i>ragtime</i>	[regˈtajmə], [retˈtajmə]
c.		<i>gangster</i>	[ˈgɑŋgster], [ˈgɑŋgəster]
d.		<i>sovchoz</i>	[ˈsɔːvkɔts]
e.		<i>Singspiel</i>	[ˈsɪŋgʃpil], [ˈsɪŋgəʃpil]
f.	T + D	<i>McDonald's</i>	[mekˈdɔːnaldə], [mekˈdɔːnalts]
g.		<i>outdoor</i>	[ˈawtdɔr], [ˈawtədɔr], [ˈawddɔr]
h.		<i>Sampdoria</i>	[sɑmpˈdɔːrja], [sɑmpəˈdɔːrja]
i.		<i>upgrade</i>	[apˈgrejdə], [apəˈgrejdə]
j.		<i>surfboard</i>	[ˈserfbɔrdə], [serfˈbɔrdə]

Az adatok alapján úgy tűnik, hogy az adatközlők szinte menekülni szeretnének abból a helyzetből, hogy zöngés és zöngétlen zörejhangokat egymás mellett ejtsenek. Ez az attitűd érthető lehet, ha azt feltételezzük, hogy fonológiai készletükben nem rendelkeznek az eltérő zöngésségű elemek kiejtésének leg-egyszerűbb javító stratégiájával, a zöngésségi hasonulással. A mássalhangzócsoportok megvalósításához ehelyett egyéb javító stratégiákhoz folyamodnak, mint a magánhangzó-betoldás, a képzés helye szerinti hasonulás és a mássalhangzó-törlés, illetve nagy ritkán a két mássalhangzó közötti, rendkívül rövid szünet beiktatása; ezek között is azonban messze leggyakoribb a svá betoldás.

A javító stratégiáknak azért is van fontos szerepük, mert az olasz nyelv fonotaktikájában történetileg rosszul formáltak számítanak a zárhangot követő mássalhangzók (azaz a TC kapcsolatok). Ezek a csoportok az olasz nyelv története folyamán regresszív helyhasonulással vagy a zárhang törlésé-

vel kerültek kijavításra, ahogy a 15-ös lábjegyzetben szereplő (ol.) *astratto* 'absztrakt' szó példája is mutatta. Ez a két javító stratégia azonban a mai szinkrón olasz nyelvváltozatokban úgy tűnik, hogy elveszti a produktivitását, helyettük egyre gyakrabban jelenik meg a két mássalhangzó közötti svá. Az okok feltehetőleg a szinkrón olasz fonológia konzervativitásában keresendők: eszerint az olaszok sokkal inkább hajlamosak megtoldani a szavak fonológiai szerkezetét, mint elvenni a rendelkezésre álló elemekből (Huszthy 2015). Elképzelhető, hogy a ZH hiánya is hasonló hangtani elvre vezethető vissza, amennyiben a zöngésségi érték megváltoztatása is megsérti a fonológiai konzervativitást.

Ezzel párhuzamosan a TC kapcsolatok jelöltségére vonatkozó fonotaktikai megkötés enyhülni látszik a szinkrón olasz hangtanban. Az adatközlők a TC csoportot tartalmazó célszavak kiejtése során kevesebb mint az esetek felében alkalmaztak csak a zörejhangokat elvlasztó vagy törülő javító stratégiát. Hely szerinti regresszív hasonulást pedig csak elvétve, „kedvezményezett” hangkörnyezetben hajtottak végre, vagyis olyankor, mikor az artikulációsan könnyebb: ha a kapcsolat második elemének képzési helye előrébb helyezkedik el a szájüregben az első eleménél, például: *rugby* [ˈrɛbbi], *McBacon* [mɛbˈbeːkɔn], ill. az 1. táblázat *b* példája: *ragtime* [rɛtˈtʲajmɐ]. Ugyanakkor az összes idézett példa előfordul svá betoldással is, valamint javító stratégiák nélkül, a zöngésségi értékek megőrzésével.

2. táblázat: A szibilánsok zöngésülésének ingadozása hét célszóban

	Célszavak	Leggyakoribb ejtismódok
a.	<i>iceberg</i>	[ˈajsbergə], [ˈajzbergə]
b.	<i>backslash</i>	[bɛkˈslɛʃː(ə)], [bɛkˈzlɛʃː(ə)]
c.	<i>kalashnikov</i>	[kaˈlaːʃnikov], [kaˈlaːʒnikov]
d.	<i>kashmir</i>	[ˈkaːʃmir], [ˈkaːʒmir]
e.	<i>krishna</i>	[ˈkriːʃna], [ˈkriːsna], [ˈkriːzna]
f.	<i>uzbeco</i> 'üzbégek'	[uzˈbɛːko], [utsˈbɛːko], [udzˈbɛːko]
g.	<i>samizdat</i>	[saˈmiːtsdat], [saˈmiːdzdat]

A 2. táblázatban kigyűjtött példák szintén zavarba ejtőek, ugyanis kétségbe vonják az /sC/ kapcsolatokban történő ZH hasonulásként való működését. Ahogy korábban említettem, a szibilánsok több tekintetben is kivételezett elemek az olasz fonológiában, és ahogy az adatokból kitűnik, spontán zöngésülésben részesülhetnek interszonoráns környezetben. Ez a zöngésülés azonban feltehetőleg nem regresszív zöngésségi hasonulás, amire a legfontosabb érv,

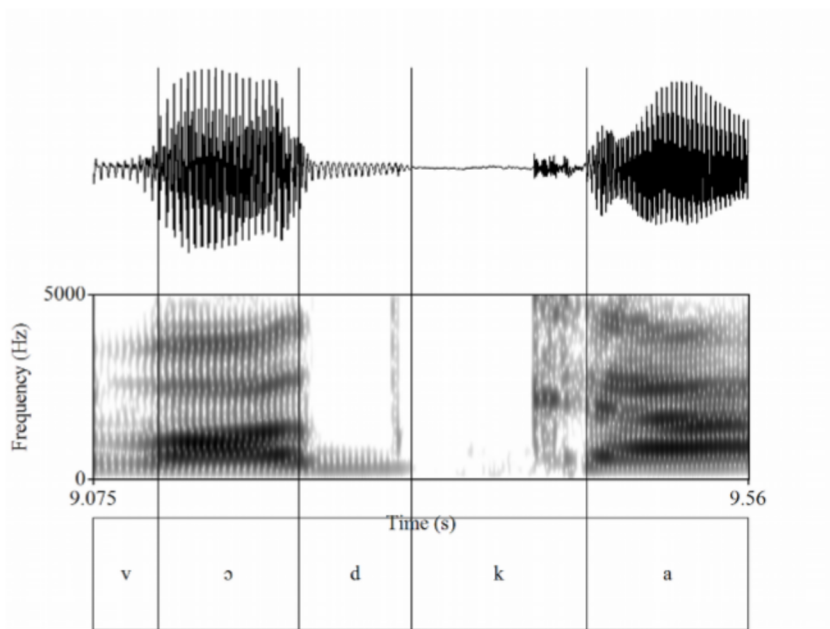
hogy nem kizárólagos folyamat, lehetnek alóla kivételek és egy adott szó megvalósításában is variáció figyelhető meg egyazon adatközlő kiejtésében is. Ezenkívül jól látható, hogy minden [szibiláns] jegyű szegmentumra vonatkozhat a spontán zöngésülés, a palatális [ʃ]-re és az affrikátákra is. A zöngésülés zengőhangok előtt is lehetséges, de ami ennél meglepőbb, elmaradása zörejhangok előtt is előfordul, mint az *a* példában.

Talán a *b* példa a legmeggyőzőbb arra nézve, hogy az /s/ adatokban található zöngésülése nem azonos a többi zöngenyelvből ismert ZH-val. A felvételeken ugyanis a *backslash* szó ejtése éppúgy előfordul zöngés [z]-vel is, mint zöngétlen [s]-szel. Ám a zöngés szibiláns előtt álló [k] hang egyetlen esetben sem válik zöngés [g]-vé, ahogyan azt zöngenyelvekben a ZH-tól várnánk. Ha az /s/ zöngésülése az [l] előtt ZH volna, éppúgy hasonulást várnánk a [z]-t megelőző [k] esetében is. Ez a fajta spontán zöngésedés azonban úgy tűnik, csak a szibilánsokra van hatással, vagyis nem olyan posztexikális folyamatról van szó, mint amilyen a ZH; inkább leníció állhat az események hátterében.

2.2. A ZH hiánya hangszínképeken

Az előző pontban említett javító stratégiák nagyszámú megjelenése egyértelműen arról árulkodik, hogy a zöngés és zöngétlen zörejhangok kapcsolata egy fonológiai megoldandó helyzet az olaszban. A ZH ellenben nem kínál megoldási alternatívaként az olasz beszélők számára, így a mássalhangzócsoport gyakran kijavítatlan marad; erre hozok látványos példákat a következőkben.

A 3. ábrán a *vodka* szó olasz kiejtése látható egy Praattal készült hangszínképen. Az adatközlő egy 25 éves, északolasz női beszélő, Emilia-Romagna tartományból.

3. ábra: A vodka szó olasz kiejtése

A hangszíneképből egyértelműen leolvasható a ZH hiánya, és ezzel párhuzamosan az olasz zöngenyelv mivolta is, hiszen a [d] hang teljesen zöngésen jelenik meg az ábrán, amit a spektrogram alsó sávjában látható sötét elszíneződés és a hanghullámok jeleznek. A [k] ellenben zöngétlen, amit a fehér folt, valamint a zárszakaszban látható egyenes hanghullám tesz egyértelművé.

A két zörejhange között nincs magánhangzó-betoldás, azok közvetlenül egymás mellett állnak. Az enyhe sötét elszíneződés a [d] zárszakaszának végén a felpattanást jelzi; az olasz adatokban valamennyi zörejhange felpattan mássalhangzó előtti helyzetben, ami szintén különlegesség, hiszen a TC kapcsolatok artikulációjakor sok nyelvben nem pattan fel az első mássalhangzó. Úgy tűnik tehát, hogy az olasz nyelvben a TC kapcsolatok nem tudnak koartikulálódni (ez a csoport fonológiai rosszul formáltságát jelzi). A [k] felpattanás utáni zöreje ugyan több mint kétszer olyan hosszú az ábrán, mint a [d] VOT-ja, amivel egy enyhén aspirált zörejhange válik, de mint az 1.3. pont-

ban már említettem, ennek a fokú aspirációnak nem tulajdonítok fonológiai jelentőséget.

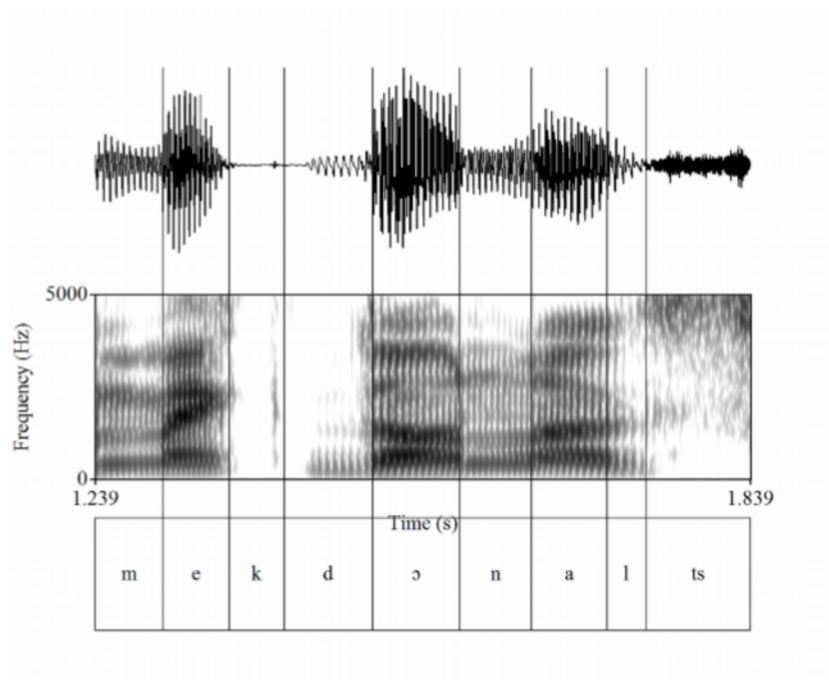
Valamennyi olasz adatközlő többé-kevésbé a 3. ábrán látottakhoz hasonlóan ejtette ki a *vodka* szót (vagyis ZH nélkül és az első mássalhangzó felpattanásával). Svá-betoldás kevesebb mint az előfordulások felében volt tetten érhető, a többi esetben a szó bármiféle javító stratégia nélkül hangzik el, a zörejhangok zöngésségi értékeinek teljes megőrzésével.

Feltűnnek azonban a felvételeken olyan, akár javító stratégiaként is értelmezhető artikulációs „fogások”, melyek szintén azt sejtetik, hogy a beszélők számára komoly problémát jelent a ZH hiánya. Olykor találkozni lehet az adatok között olyan esetekkel, melyekben nehezen eldönthető, hogy a beszélők beiktatnak-e egy igen rövid, 10 ms körüli szünetet a két zörejhang közé. A 3. ábrán is elgondolkodtató, hogy a [d] felpattanása utáni fehérség a spektrogramon egy rendkívül rövid szünetet jelent-e. Mindez sajnos megállapíthatatlan, még olyan tisztaságú felvétel esetén is, mint amit az ábra mutat, ugyanis az egyes hanghullám és a spektrogramon látható fehérség, amely akár szünetként is értelmezhető, a mássalhangzó zárszakaszának eleje is lehet. Akadnak viszont egyértelműbben beazonosítható „artikulációs javító stratégiák” is az adatok között, melyek a zöngé intenzitásának spontán növeléséhez vagy csökkentéséhez köthetők.

A 4. ábrán közölt hangszínképen a *McDonald's* szó egy tipikus olasz kiejtése látható, az adatközlő egy 23 éves férfi beszélő Veneto tartományból. Az ejtés mód fonetikai átírása [mek'do:nalts] (vö. az 1. táblázat *f* elemének második átírásával).¹⁶ Az ábrán jól kivehető, hogy a [kd] kapcsolat nyitó zárhangja felpattan a rákövetkező mássalhangzó előtt, és teljesen zöngétlen [k]-ként realizálódik. A [d] artikulációja azonban szintén zöngétlenül kezdődik, mintha progresszív zöngéledésről lenne szó. A helyzet azonban különböző, mert hogy ebben az esetben a zöngétlen [k] és a zöngés [d] artikulációs elválasztásáról van szó, mégpedig oly módon, hogy a [d] ejtése zöngétlenül indul, de még a zárszakasz egyharmada körül zöngét kap, és az artikulációja teljesen zöngésen fejeződik be. Percepciósan pedig mindenképpen zöngés [d]-nek érzékelhető. A felvételeken ez a szó minden egyes alkalommal svá-betoldás nélkül és ZH híján hangzik el. A beszélők azonban a [d] zöngésségét általában pár milliszekundummal a [k] felpattanását követően „erősítik fel”, ahogy az ábrán is látható.

¹⁶ Megjegyzendő, hogy olaszul ez a szó általában szóvégi /s/ nélkül hangzik el, így is lexikalizálódott a beszélt nyelvi változatokban: [mek'do:naldə]. Az adatközlők a felvételeken hol így, hol pedig szóvégi affrikátával ejtették ezt a szót.

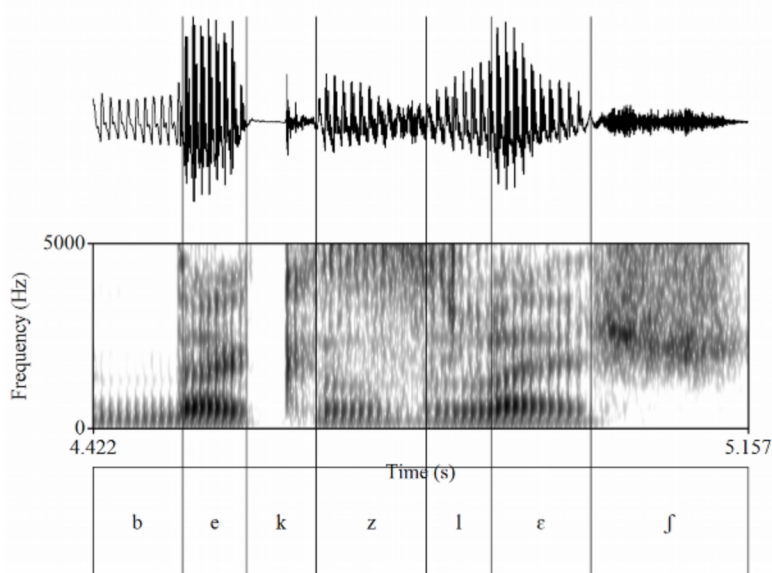

4. ábra: A *McDonald's* szó olasz kiejtése

A zöngékezdés késleltetett megjelenése tipikus „artikulációs javító stratégiának” tűnik az olasz beszélők körében, a T+D csoportok ejtésekor. Emellett előfordul a zöngé „lehalkítása” is, D+T kapcsolatok esetén, persze csak abban az esetben, mikor a zörejangok közé nem ékelődik be egy hosszabb-rövidebb svá. A magánhangzó-betoldás egyébként főleg a D+T csoportok esetén gyakori, ugyanis a svá a zöngés zárhang felpattanásának is a része lehet. A *McDonald's* szó kiejtésekor ellenben egyetlen adatközlő sem alkalmazott svá betoldást, ami egyrészt a zöngétlen és zöngés hangsorrendnek, másrészt a szó használati gyakoriságának is köszönhető lehet: úgy tűnik, hogy ez a szó már ZH nélkül lexikalizálódott a beszélt olasz nyelvváltozatokban.

Az 5. ábrán látható, utolsó kiragadott hangszíneképen a *backslash* szó tipikus olasz ejtémódjainak egyikét mutatom be. Mint arra már korábban felhívtam a figyelmet, ez a példa különleges ínyencségnek számít, ugyanis több rendellenességet sikerül felmutatnia egyszerre.

5. ábra: A *backslash* szó olasz kiejtése

Az ábrán egy 28 éves férfi adatközlő kiejtése látható, aki Calabriából származik. A szóeleji [b] intenzív zöngéje arra utal, hogy zöngenyelv beszélőjéről van szó, a mássalhangzócsoporthoz tartozó [k] erős felpattanása és megnyúló VOT szakasza azonban aspirált zörejhangot mutat. Az aspiráció ugyanakkor a zárhang csoporton belül elfoglalt helyzetével is magyarázható, és a korábban látott „artikulációs javító stratégiák” egy fajtájaként is felfogható, vagyis a jelentős mértékű felpattanás a ZH hiányának kényelmetlenségéből is adódhat. Emellett az adatközlő calabriai származása is magyarázza az aspirációt (vö. Stevens–Hajek 2010).

A laringális realizmus számára eleve meglepő, hogy a szonoráns előtti /s/ zöngésül, ám ezzel már korábban is találkozhattunk az olasz /s/-zöngésülés jellemzői kapcsán. Az [l] előtti szibiláns zöngétlen ejtéssel is éppúgy előfordul a felvételeken, mint zöngésen, ám az azt megelőző [k] egyszer sem lesz zöngés. Mindez azt sugallja, hogy az /s/ zöngésülése nem azonos a zöngé-

nyelvekre jellemző regresszív zöngésségi hasonulással, hanem spontán zöngésüléstről van szó, mely a leníciós folyamatokhoz áll közelebb.

3. Három lehetséges elméleti megközelítés

A cikkem konklúziója alapvetően nem más, mint a kiinduló hipotézis megerősítése, amit már a cím is elárul: az olasz a zöngenyelvek közé tartozik, ám nem működik benne a zöngenyelvek egyik legfontosabb ismérvének számító fonológiai folyamat, a regresszív zöngésségi hasonulás. A ZH hiánya az olaszban diakrón megközelítésből háromféleképpen is magyarázható.

3.1. Esetleg mégis aspiráló nyelv?

Mindenekelőtt érdemes eljátszani a gondolattal, hogy az olasz mégsem zöngenyelv, hanem aspiráló nyelv. Az ebbe a csoportba tartozó nyelvekben nem működik a ZH, jellemző rájuk viszont egy olyasfajta spontán zöngésülési folyamat, amelyben az olasz szibilánsok is érintettek. Az olasz adatokban is megfigyelhető bizonyos mértékű aspiráció a (főleg hangsúlyos szótagban megjelenő) zöngétlen zörejhangok esetében.

Mindezek ellenére úgy gondolom, nem ez a jó magyarázat az olasz fonológia különös laringális viselkedésére. A latin és az újlatin nyelvek a laringális realizmus keretében mind zöngenyelvnek számítanak, ez alól valószínűleg a klasszikus latin földrajzi gócpontjához legközelebb álló olasz sem kivétel.

Elképzelhető esetleg, hogy a Római Birodalom germán anyanyelvű hódítói szubsztrátum hatással lehettek az itáliai újlatin nyelvekre, és aspirálóvá tették azokat. Bár épp a germán hódítók voltak azok, akik meglepő módon elvetették saját nyelvüket, és latin, illetve újlatin nyelveken kezdtek Itáliában kommunikálni (vö. Arnaldi 2003); ennek ellenére természetesen a kiejtésük megőrizhette anyanyelvük bizonyos vonásait, például az aspirációt.

Ugyanakkor a kiragadott hangtani adatok alapján úgy tűnik, hogy az olasz zörejhangok rendelkezhetnek önálló zöngével, megnyilatkozás elején és nem interszonoráns környezetben is, ami az aspiráló nyelvekre egyáltalán nem jellemző. Mindent egybevéve úgy vélem, nagyobb esélye van annak, hogy az olasz egy zöngésségi hasonulást nélkülöző zöngenyelv, minthogy egy önálló és disztinktív zöngével rendelkező aspiráló nyelv. Erre a kérdésre célom lesz visszatérni soron következő kutatásaimban, hogy több oldalról megvilágítva is kizárhassam ezt az eshetőséget.

3.2. Zöngenyelv, azonban...

A másik lehetőség annak a feltételezése, hogy az olasz ugyan mindig zöngenyelv volt, ám sosem volt benne zöngésségi hasonulás; már az ókorban és korai középkorban kialakuló latin *volgárékban* (azaz a vernakuláris, beszélt nyelvi területi változatokban) sem. Többek között ez kényszeríthette a zörejhangkapcsolatokat arra, hogy helyhasonulást vagy törlést szenvedjenek el, és így megszűnjenek a működésképtelen ZH lehetséges bemenetei. Ebben a megközelítésben az /sC/ kapcsolatokban későbbiekben lexikalizálódott, szibillánsokra jellemző zöngésülés nem ZH, hanem leníció eredménye. Ez lehetett az egyik oka annak, hogy az /sC/ kapcsolatok nem egyszerűsödtek a többi zörejhangkapcsolathoz hasonlóan.

Az ebben a bekezdésben felvetett magyarázat ugyanakkor gyenge lábakon áll. Semmiképpen sem lehet ugyanis a zörejhangkapcsolatok történeti feloldását csak a ZH hiányára fogni, valamennyi ilyen jellegű mássalhangzó-csoport megszűnt ugyanis az olasz nyelvjárásokban, nem csak az eltérő zöngésségűek.

3.3. Zöngenyelv, és ezért...

A harmadik és egyben legvalószínűbb elméleti magyarázat szerint az olasz mindig is teljesen normális zöngenyelv volt, és ennek megfelelően zöngésségi hasonulás is működött benne a kezdetektől fogva. Ám mivel a zörejhangkapcsolatok a nyelv történetében javarészt feloldódtak (ahogy egyébként egymástól függetlenül több újlatin nyelvben is), a ZH egyetlen lehetséges bemenete az /sC/ kapcsolatokhoz fűződött az olaszban. Ez a folyamat lexikalizálódott is, és a nyelv történetében évszázadokig zavartalanul működött. Ám a modern korban számos olyan jövevényszó érkezett az olasz nyelvbe, melyek kihívás elé állították az olasz ZH-t, a beszélők azonban nem tudták azt az /sC/-n kívül más zörejhangkapcsolatokra alkalmazni, így egyéb javító stratégiákhoz folyamodtak, mint amilyen a magánhangzó-betoldás.

Az olasz ZH fonológiai státusza is átalakult az új jövevényszavak tömeges érkezésével. A ZH működése először defektív lett, és csak az /sC/ csoportokra korlátozódott, majd egyre inkább az aspiráló nyelvekben feltűnő leníciós zöngésüléshez vált hasonlóvá. Így a mai szinkrón nyelvállapotban a szibillánsok már csupán spontán zöngésülésen mennek keresztül az olasz fonológiában, mint például az *iceberg* szóban, amely zöngenyelveken általában zöngés [z]-vel ejtődik, kivéve az olaszban, amelyben hol így, hol úgy.

A következő évek kutatómunkái során ezt a lehetőséget szeretném fonetikai és fonológiai oldalról megtámogatni. Először is a korpuszom jelentős bő-

vítését veszem tervbe (lehetőleg valamennyi újlatin nyelvre kiterjesztve), majd az adatokat fonológiaelméleti elemzéseknek szeretném alávetni, elsősorban optimalitáselméleti megközelítésből. Azt a lehetőséget sem tartom kizártnak, hogy a ZH a jövőben újra elterjedjen az olasz fonológiában, ugyanis találtam erre utaló jeleket a korpuszban, mégpedig kétanyanyelvű olaszok kiejtésében, akiknek másik anyanyelve szintén zöngenyelv, és az onnan megtanult ZH folyamatát az olaszra is alkalmazzák (más olasz adatközlők azonban semmi idegen akcentust nem éreznek az ő beszédükben, így a ZH-t sem érzékelik).

Vagyis elképzelhetőnek tartom, hogy az olasz hangtan pillanatnyi állapota, amely nélküli a ZH-t, csupán átmeneti, és a ZH csak addig hiányzik majd az olaszok kiejtéséből, míg a beszélők az egyre gyarapodó nyelvi kontaktusok révén el nem sajátítják. Eszerint fonetikailag (ideiglenesen) lehetséges az az elentmondásos állapot, hogy egy zöngenyelvben ne működjön a zöngésségi hasonulás. Fonológiailag azonban valószínűleg ez lehetetlen, és az itt felvázolt helyzetet a jövőben talán meg is változni az olasz hangtanban.

Hivatkozások

- Arnaldi, Gírlamo 2003. *L'Italia e i suoi invasori*. Milano, Laterza.
- Balogné Bérces Katalin – Huber Dániel 2010a. A germán és újlatin nyelvek kölcsönhatása. In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.) *Nyelvelmélet és kontaktológia*, Piliscsaba, PPKE BTK, 57–70.
- Balogné Bérces Katalin – Huber Dániel 2010b. [voice] and/versus [spread glottis] in the modified Leiden model. *Acta Linguistica Hungarica* 57: 444–457.
- Bárkányi Zsuzsanna 2014. Reflexiones sobre la asimilación de sonoridad de la /s/. In Fábíán Zsuzsanna – Szijj Ildikó – Szilágyi Imre – Déri Balázs (szerk.) *GPS 60: Köszöntő kötet Giampaolo Salvi 60. születésnapjára*, Budapest, ELTE, 25–36.
- Baroni, Antonio 2014. Element Theory and the Magic of /s/. In Eugeniusz Cyran – Jolanta Szpyra Kozłowska (szerk.) *Crossing Phonetics–Phonology lines*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars, 3–30.
- Beckman, Jill – Jessen, Michael – Ringen, Catherine 2009. German fricatives: coda devoicing or positional faithfulness? *Phonology* 26: 231–268.
- Beckman, Jill – Jessen, Michael – Ringen, Catherine 2013. Empirical evidence for laryngeal features: Aspirating vs. true voice languages. *Journal of Linguistics* 49: 259–284.
- Bertinetto, Pier Marco – Loporcaro, Michele 2005. The Sound Pattern of Standard Italian, as Compared with the Varieties Spoken in Florence, Milan and Rome. *Journal of the International Phonetic Association* 35: 131–151.
- Boersma, Paul – Weenink, David 2016. Praat: Doing Phonetics by Computer. 6.0.14. verzió, help menü. www.praat.org

- Cser András 2016. *Aspects of the Phonology and Morphology of Classical Latin*. Megjelenés előtt.
- Cyran, Eugeniusz 2011. Laryngeal realism and laryngeal relativism: Two voicing systems in Polish. *Studies in Polish Linguistics* 6: 45–80.
- Cyran, Eugeniusz 2014. *Between Phonology and Phonetics: Polish Voicing*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter.
- Cyran, Eugeniusz 2016. *Laryngeal relativism: Why? And what now?* Előadás a 13. Old Word Conference in Phonology konferencián, Budapest, ELTE.
- Domokos György 2001. Anglicismi nella lingua italiana. *Verbum Analecta Neolatina* 2: 295–305.
- Helgason, Pétur – Catherine Ringen 2008. Voicing and aspiration in Swedish stops. *Journal of Phonetics* 36: 607–628.
- Honeybone, Patrick 2002. *Germanic obstruent lenition: some mutual implications of theoretical and historical phonology*. PhD Disszertáció. University of Newcastle upon Tyne.
- Honeybone, Patrick 2005. Diachronic evidence in segmental phonology: the case of obstruent laryngeal specification. In Marc van Oostendorp – Jeroen van de Weijer (szerk.) *The internal organization of phonological segments*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 319–354.
- Honeybone, Patrick 2008. Lenition, weakening and consonantal strength: tracing concepts through the history of phonology. In Joaquim Brandão de Carvalho – Tobias Scheer – Philippe Ségéral (szerk.) *Lenition and fortition*, Berlin, Mouton de Gruyter, 9–93.
- Honeybone, Patrick 2012. Lenition in English. In Terttu Nevalainen – Elizabeth Closs Traugott (szerk.) *Handbook on the history of English: Rethinking approaches to the history of English*, Oxford, Oxford University Press, 773–787.
- Huszthy Bálint 2015. Conservatività come caratteristica fonologica in sincronia. *Verbum Analecta Neolatina* 16: 243–262.
- Huszthy Bálint 2016a. Arguments against the heterosyllabicity of /sC/ clusters in Italian phonology. In Ludmila Veselovská – Jeffrey K. Parrott – Markéta Janebová (szerk.) *Proceedings of the 5th Central European Conference in Linguistics for Postgraduate Students*, Olomouc, Palacký University, 74–85.
- Huszthy Bálint 2016b. Újraelemezhető-e az olasz nyelv fonológiája az olaszok idegen akcentusán keresztül? In *LingDok* 15. Megjelenés előtt.
- van der Hulst, Harry 2015. The laryngeal class in RcvP and voice phenomena in Dutch. In Johanneke Caspers – Yija Chen – Willemijn Heeren – Jos Pacilly – Niels Schiller – Ellen van Zanten (szerk.) *Above and beyond the segments*, Amsterdam, John Benjamins Publishing, 323–349.
- Iosad, Pavel 2012. *Laryngeal realism revisited: voicelessness in Breton*. Előadás a 20. Manchester Phonology Meetingen.
- Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. 1995. Aspiration and laryngeal representation in Germanic. *Phonology* 12: 369–396.

- Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. 1999. Laryngeal bias in Germanic. *Linguistische Berichte* **178**: 135–151.
- Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. 2003. Laryngeal enhancement in early Germanic. *Phonology* **20**: 43–74.
- Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. 2008. Germanic aspiration: Phonetic enhancement and language contact. *Sprachwissenschaft* **33**: 257–278.
- Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. 2011. Final Devoicing and Final Laryngeal Neutralization. Online: <https://pantherfile.uwm.edu/iverson/www/finaldev.pdf>
- Jessen, Michael – Ringen, Catherine 2002. Laryngeal features in German. *Phonology* **19**: 189–218.
- Krämer, Martin 2003. Intervocalic s-voicing, Gemimates and the Richness of the Base in Veneto Italian. *Rivista di Grammatica Generativa* **28**: 71–85.
- Krämer, Martin 2005. Contiguity and Non-Derived Environment Blocking of s-voicing in Lombardian and Tuscan Italian. *Probus* **17**: 227–251.
- Krämer, Martin 2009. *The Phonology of Italian*. Oxford, Oxford University Press.
- Ladefoged, Peter 1973. The features of the larynx. *Journal of Phonetics* **1**: 73–84.
- Marotta, Giovanna 2008. Lenition in Tuscan Italian (Gorgia Toscana). In Joaquim Brandão de Carvalho – Tobias Scheer – Philippe Ségéral (szerk.) *Lenition and fortition*, Berlin, Mouton de Gruyter, 235–271.
- Nespor, Marina 1993. *Fonologia*. Bologna: il Mulino.
- Ringen, Catherine – Pétur Helgason 2004. Distinctive [voice] does not imply regressive assimilation: evidence from Swedish. *International Journal of English Studies* **4**: 53–71.
- van Rooy, Bertus – Wissing, Daan 2001. Distinctive [voice] implies regressive voicing assimilation. In T. Alan Hall (szerk.) *Distinctive feature theory*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 295–334.
- Siptár Péter 1994. Mássalhangzók. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 2.*, Budapest, Akadémiai, 183–272.
- Stevens, Mary – Hajek, John 2010. Post-aspiration in standard Italian: some first cross-regional acoustic evidence. *Proceedings of Interspeech 2010*. Makuhari, 1557–1560.
- Westbury, John R. – Keating, Patricia 1986. On the naturalness of stop consonant voicing. *Journal of Linguistics* **22**: 145–166.
- Wetzels, W. Leo – Mascaró, Joan 2001. The typology of voicing and devoicing.